

2. Industrializovaná literatúra (1949 - 1956)

Dôraz na tému literárneho textu a jej časové parametre, o ktorom sme hovorili vyššie, sa naplno prejavil bezprostredne po roku 1948. Hneď v nasledujúcom roku organizoval novozaložený Zväz československých spisovateľov a jeho národné sekcie (česká a slovenská) akciu „*Pracující do literatury*“. Bola orientovaná na zakladanie literárnych krúžkov a klubov v podnikoch, zároveň mala stimulovať aj vznik diel so „súčasnými námetmi“. Predstavu o obsahu pojmu súčasnosť signalizovala, prísne v duch direktív Zjazdu národnej kultúry i Zjazdu československých spisovateľov ďalšia akcia: organizovanie „*pracovních komandýrek*“, určená „*spisovatelům, kteří chtějí proniknout do nových pracovních prostředí...*“ (Od slov k činům, s. 176). Pracovné prostredie a fyzická práca habilitovaná dobovými predstavami na dominantnú ľudskú aktivitu, vyčerpávali aj súdobú predstavu o „súčasných námetoč“. Tematizácia takto chápanej súčasnosti etablovala potom literatúru ako literatúru **realistickú**, t.j. **budovateľskú**. Explicitne to na spisovateľskom snemovaní formuloval Z. Nejedlý, keď hovoril, že „*i spisovatel je občan, občan republiky, a (...) proto má i povinnosti občana republiky. (...) Má povinnost i svým dílem sloužit republice, pomáhat ji budovat, jako má tu povinnost a plní ji dělník, rolník, každý jiný pracovník*“ a dodal: „*jenom realistické umění, realistická literatura může plnit tento úkol, neboť o skutečnosti nám jde (...) Jen ty tvoří, budují republiku, a proto jen literatura tyto skutečnosti předvádějící je budovatelská literatura.*“ (cit. zb., s. 16 – 17). Požiadavku **realistickosti**, ako oficiálnu požiadavku moci nasmerovanú voči umeniu, charakterizujú potom také základné znaky ako sú: **zúžený časový horizont (prézentizmus) a z neho rezultujúci zúžený tematický horizont (práca, budovanie, pracovné prostredie)**. Začal sa proces **industrializácie slovenskej literatúry**, proces jej tematického „zosúčasnenia“, výrazom ktorého je **výlučné zobrazovanie výrobného procesu a budovania a tiež lineárna inštitucionálna organizácia literárneho života, chápaná ako prevodový mechanizmus medzi straníckym centrom a jednotlivými spisovateľmi**.

Úlohy a ciele, ktoré si stanovila nová spisovateľská organizácia sa začali realizovať prostredníctvom dvoch synchrónne prebiehajúcich procesov. Jeden bol nasmerovaný perspektívne, s cieľom „*vrátiť slovenské umenie masám pracujúceho ľudu*“ (Chorváth 1950, s. 1) a jeho výrazom bolo „*plánovanie socialistickej literárnej práce (...), stanovenie si socialistickeho realizmu ako metódy a cieľa práce slovenského spisovateľa (...), ideologické a umelecké školenie spisovateľov všetkými prístupnými prostriedkami ... (...)*“, hľadanie „*trvalého kontaktu s masami robotníkov, roľníkov a pracujúcej inteligencie ...*“, výchova „...

kádrov mladých socialistických spisovateľov vysoko umelecky a ideologicky vzdelaných...“ (tamže) a **spisovateľské záväzky**, prostredníctvom ktorých sľubujú autori splnenie vytýčeného plánu. Týmto cieľom má byť prispôsobený aj obsah týždenníka Kultúrny život.

Druhý proces smeroval do minulosti a tematizoval sa dvojako. Ako selektovanie domácej literárnej tradície presne v duchu direktívy Zjazdu čs. spisovateľov, podľa ktorej *„bude našou povinnosťou postaviť sa ... k časti našej staršej literatúry a odmietnuť ju smelo a rozhodne, aj keby išlo o mená najvýznačnejšie“* (Chorváth, 1949, s. 86) a tiež v podobe verejne deklamovaných osobných „sebakritík“, formulovaných ako *„prehodnocovanie vlastného života a tvorby“*. Obe tieto tendencie sa explicitne rozkryli v súvislosti s konaním IX. zjazdu KSC v roku 1950, na Aktíve spisovateľov – komunistov 6.-7. mája toho istého roka a na júnovom (24.-25.) valnom zhromaždení spisovateľov. Spisovatelia – komunisti sa stotožnili *„s uzneseniami zasadnutia ÚV KSS zo dňa 6.- 7. apríla 1950, ako aj s kritikou buržoáznonacionalistických úchyliet, tak, ako zaznela na zasadnutí V tomto zmysle zaoberal sa aktív, správne použijúc bolševickú metódu kritiky a sebakritiky, otázkou boja proti buržoáznym ideológiám, najmä proti buržoáznemu nacionalizmu, oslabujúcemu akcieschopnosť a rozvoj slovenskej literatúry“* (Rezolúcia aktívu spisovateľov – komunistov. Kultúrny život V., 1950, s. 1). V konkrétnej podobe ide o ostrú kritiku *„... davistickej avantgardy v oblasti literárnej politiky, pre jej ľahostajný postoj k izmom, ktoré nie sú ničím iným ako odrazom buržoáznodemokratického anarchizmu v literatúre...“* (Špitzer, 1950, s. 3) a rovnako ostrú kritiku avantgardy nadrealistickej, ktorá predstavuje *„...umenie cudzie robotníckej triede a jej nepriateľské“, pretože „nerealistická forma umenia je nezlučiteľná so životnou skutočnosťou a nepochopiteľná, ak myslíme na umenie, ktoré má mobilizovať masy a pomáhať im v boji“* (tamže). Tento inštitucionálny spôsob hodnotenia minulosti následne doplnili spomínané osobné „analýzy“, chápané ako prvý krok *„k ťažkému procesu, v ktorom človek musí prerásť seba samého“* (Kostrá, 1950, s. 3). Samo „prerastanie“, ktoré Ctibor Štítnický nazýva *„najintímnejšou spovedou“* nebolo ničím iným, než hanobením seba samého, svojho diela, spojené s adoráciou vládnucej strany: *„Keď nás vylodili – mňa a mne podobných – na breh novej pevniny, začal som sa hanbiť. Bol by som sa prepadol pod čiernu zem... Odznova začať nie je ľahké. (...) Mám mnoho individualistických zábran ..., ale mám aj legitimáciu strany. Mám odznak strany, ktorý si pripínam vždy, keď potrebujem posilu“* (Kostrá, c. d., s. 4). *„Dovoľte mi ešte stručne sa zmieniť o svojom debute Milenec smútok. (...) Je to oslava smútku. Azda to bola reakcia na umele udržiavanú dobrú náladu*

a pohodu. Ale v žiadnom prípade táto prvá časť nie je dôstojná človeka, ktorý mal to šťastie, že predtým napísal niekoľko veršov viery v nových ľuď. Druhá časť zbierky je konkrétnejšia, pravdivá a z toho dôvodu by som ju vzala na milosť“ (Bendová, 1950, s. 4). Za komunizmu je minulosť niečím veľmi nevyspytateľným, tvrdí J. Rupnik (1991). Fakty zo slovenského literárneho života sledovaného obdobia jeho konštatovanie len podčiarkujú.

Valné zhromaždenie spisovateľov, ktoré sa konalo o mesiac neskôr bolo orientované viac perspektívne a vychádzajúc zo záverov IX. zjazdu KSC a plošne uplatňovaných industriálnych metód práce, zdôrazňovalo dôležitosť plánovania v činnosti spisovateľov, navrhujúc, aby sa *„založili každoročné evidenčné listy, na ktorých každý spisovateľ záväzne zaznačí akou prácou sa zapodieva a kedy ju dokončí*“ (Chorváth, 1950a, s. 3). Rovnako sa akcentoval význam výchovy „nových spisovateľských kádrov“. Výsledkom týchto rokovaní a celospoločenskej kampane nasmerovanej k straníckemu zjazdu boli „odborno-politické školenia spisovateľov“ (prvé sa uskutočnilo 11. - 23. júla 1950 v Budmericiach s účasťou tridsiatky slovenských spisovateľov) a verejne prezentované záväzky, ktoré pod veľkým titulkom *„Zaväzujem sa k IX. zjazdu KSS“* publikoval Kultúrny život: *„Do zjazdu preložím tri texty piesní. Do konca júna dokončím zbierku básní Krajina šťastia.“* (K. Bendová); *„... ak strana prijme ako dar to, čo napíšem toho roku, vďaka jej venujem aj to, čo dopíšem na rok. Sľubujem nielen tohoročný dar, ale aj budúročný nadvýkon podobe - nového románu“* (F. Hečko); *„Môj záväzok k IX. zjazdu KSS? Do konca roku napíšem knihu o výrobnom družstve, o revolučných zmenách na dedinách. Urobím, čo najviac budem môcť, ako pracujú súdruhovia v závodoch a po dedinách. Vo svojej práci chcel by som byť úderníkom ako oni“* (D. Tatarka).

Zaväzovanie sa k termínovo limitovanému umeleckému výkonu, nech vyznieva akokoľvek absurdne, je v plnom súlade s logikou dobovej požiadavky o povinnej účasti každého občana na industrializácii krajiny. Platilo totiž, že *„...žiadny záväzok nemôže jestvovať, ak je v protive s jednotným hospodárskym plánom (...) lebo každý pracujúci človek vie, že hospodársky plán zaručuje náš blahobyť a našu budúcnosť...“* (Vietor 1951, s. 17). Záväzok bol preto pre spisovateľa spojitom s hospodárskym a politickým životom spoločnosti, čoho výrazom je explicitná dedikácia (venovanie) záväzkov komunistickej strane.

Napriek takto vyjadrovanej podpore a lojalite umelcov novému spoločenskému systému, vládla na Slovensku permanentná nedôvera voči inteligencii, a to rovnako vo vnútri komunistickej strany, ako aj mimo nej. V tomto postoji sa ozývali reziduá tesne povojnového obdobia, kedy v úsilí získať podporu prívržencov rozpustenej Slovenskej ľudovej strany

realizovala Komunistická strana Slovenska, vedená najmä intelektuálmi, nacionálne orientovaný program, avšak s neoddiskutovateľnou podporou Gottwaldovho vedenia KSČ (pozri Lettrich, 1993). Táto skutočnosť, spolu s komunizmu vlastnou fundamentálnou triednou nenávisťou a neznášanlivosťou i spolu s problematickou hospodárskou situáciou sa stali zakladajúcimi momentmi rozsiahlej kampane, ktorá zasiahla najmä inteligenciu. Signály kampane sa objavili už v roku 1948, na júnovom zasadnutí ÚV KSČ, pokračovali v rokoch nasledujúcich a kulminovali v roku 1951. Na aprílovom zasadnutí ÚV KSČ v r. 1950 sa už hovorilo o buržoázno - nacionalistickej úchylke a práve naň reagoval už spomínaný Aktív spisovateľov - komunistov. Pod jeho priamym vplyvom sa zrodila aj Špitzerova ostrá kritika slovenských medzivojnových avantgárd.

Vo februári 1951 prijal Ústredný výbor Komunistickej strany Československa uznesenie o buržoáznom nacionalizme, ktoré znamenalo rozsiahle sankčné opatrenia aj vo vnútri spisovateľskej organizácie. Dobovú atmosféru dobre charakterizujú názvy príspevkov, ktoré v tom čase publikoval Kultúrny život: „*Bdelosť a ostrážitosť*“ (M. Chorváth), „*Zrada literatúry a ľudu*“ (A. Matuška), „*Verte strane*“ (M. Krno). Výbor slovenskej sekcie Zväzu československých spisovateľov rokoval o uzneseniach ÚV KSČ týkajúcich sa odhalenia „*zradcovskej skupiny Šlinga, Švermovej, Clementisa, Husáka, Novomeského a spol.*“ 12. marca 1951 a rozhodol sa „*jednomyselne podať Ústrednému výboru Zväzu čs. spisovateľov návrh na vylúčenie riadneho člena Slovenskej sekcie ... Ladislava Novomeského z členstva vo Zväze čs. spisovateľov*“ (Vyhlásenie výboru slovenskej sekcie Zväzu čs. spisovateľov. In.: *Kultúrny život*, 1951, č. 11, s. 1). V obvineniach vedených proti Novomeskému nachádzajú svoj výraz všetky tie jeho úsilia, v ktorých od roku 1945 upozorňoval na nevyhnutnosť koexistencie východnej „*novej ľudskosti*“ a „*západnej kultivovanosti*“. Novomeského spisovateľská činnosť i práca vo funkcii povereníka školstva, vied a umení bola odmietnutá a postavená mimo hraníc zákona. Brutalita s akou sa tento likvidačný zákrok uskutočnil je zrejmá aj z expresivity verbálnych vyjadrení na túto tému: hovorilo sa o imperialistoch, ktorí „*dostali úder, až sa im zakývala ich psia imperialistická hlava*“ (Bašťovanský, 1951, s. 201), o „*lumpoch*“, v ktorých „*nemôžeme vidieť slovenských národovcov*“, pretože „*keď politicky vyzlečieme toho Husáka, tak nám vyskočí také sprosté ľudáčisko ...*“ (tamtiež, s. 203). Súčasne boli všetky tieto „*zistenia*“ prezentované ako úspech „*múdreho gottwaldovského vedenia našej rodnej Komunistickej strany Československa*“ (In.: cit. Vyhlásenie výboru ...). Popri tomto dominantnom a pozornosť najviac absorbujúcom odkrytí „*bezideovosti a bezzásadovosti*“ sa realizoval celý rad čiastkových „*odhalení*“, a to rovnako vo výrobných

podnikoch (Lipták, c. d.) ako v oblasti duchovnej kultúry. Potvrdzujú to vtedy konané rozmanité zasadnutia (napr. zasadnutie Ústrednej edičnej rady 21. 3. 1951 v Bratislave), no najmä Aktív slovenských spisovateľov - komunistov (30. -31. 3. 1951) a po ňom nasledujúce plenárne zasadanie slovenskej sekcie Zväzu čs. spisovateľov (15.- 16. 5. 1951).

Hlavný referent aktívu, vedúci kultúrno - propagačného oddelenia ÚV KSS Július Šeفرánek, prekročil úzku hranicu vedúcej „buržoáznonacionalistickej skupiny“ a diapazón obvinení a obvinených rozšíril, pravda v zmysle už predtým známych výsledkov spomínaného zasadania Ústrednej edičnej rady. Terčom sa stali Dominik Tatarka, najmä za knihu fejtónov Ľudia a skutky a za román Prvý a druhý úder, ďalej Vladimír Mináč za satirické prózy Slávnostná schôdza a Narodil sa básnik (uverejnené v Kultúrnom živote 1950, č. 7 a 9), Michal Chorváth za svoju činnosť na čele edičnej rady Kultúrneho života, kde prezentoval „*bezideový postoj a buržoázne náhľady*“ (Lajčiak, 1951, s. 1) a naostatok aj Alexander Matuška v súvislosti s jeho „*hlbokým a nebezpečným vplyvom ... literárneho kritika na slovenských spisovateľov*“, pretože „*stačí odkryť hmlu z jeho poloprávdy a estétstva, aby jasne každý videl zakuklený buržoázny nacionalizmus...*“ (tamže). Plenárne zasadnutie slovenskej sekcie Zväzu čs. spisovateľov a následné valné zhromaždenie pokračovalo v začatej kritike a dominoval na ňom referát Juraja Špitzyera *Proti buržoáznemu nacionalizmu a kozmopolitizmu - za vyššiu ideovosť našej literatúry*. Podobne ako aktív, aj toto spisovateľské snemovanie potvrdilo triedne motivácie celej kampane, ktorú zorganizovalo najvyššie stranické vedenie. Per negationem to dokazujú napríklad aj formulácie Š. Bašťovanského, publikované v Novom slove: „*nerobí sa žiadne ťaženie proti našej inteligencii. (...) Pravda, čo chceme od našej inteligencie je, aby sa vzdala svojho individualizmu, malomeštiackeho anarchizmu, aby sa vzdala predstavy, že ona má nejaké zvláštne postavenie v národe. My vieme, že vedúcou silou pri budovaní socializmu v národe je robotnícka trieda. A čím skôr a čím lepšie to naša inteligencia pochopí ..., tým lepšie bude môcť uplatňovať svoje sily a slúžiť vlastnému národu*“ (Bašťovanský, 1951, s. 203). Charakteristika Husáka a Novomeského ako „*panských komunistov*“ (tamže, s. 202) i fakt, že spomedzi negatívnych postáv v literatúre tohoto obdobia boli najfrekvencovanejší rôzni „doktori“, uvedené skutočnosti len potvrdzujú.

Buržoáznonacionalistický ošial paralyzoval slovenský literárny život natolko, že ešte v decembri toho istého roka bolo potrebné jeho dôsledky korigovať. Na zasadnutí výboru slovenskej sekcie Zväzu predniesol jej predseda Milan Lajčiak prejavy (úvodné a záverečné slovo), v ktorých sa k marcovému aktívu a májovej plenárke vrátil. Potvrdil ich správnosť vo veci „Clementisa a spol“, no upozornil na „*nesprávne výpady proti kritizovaným*“ (Tatarkovi,

Mináčovi, Matuškovi a Chorváthovi), na ich „*nespravodlivé obvinenia z diskusie*“, ako aj na skutočnosť, že neboli publikované sebakritické vystúpenia kritizovaných. Vyslovil názor, že bolo „*nesprávne a škodlivé stanovisko dištancovať sa od kritizovaných súdruhov, neveriť im a súčasne im ani nepomáhať v práci*“ (Lajčiak, 1951, s. 1). Tento obrat, aj keď sa javí ako výrazný, nie je dôsledkom dajakej radikálnej zmeny postoja či dokonca politiky centralizovanej moci. Jeho podstatu dostatočne odkrývajú opäť Lajčiakove formulácie z toho istého vystúpenia, keď sa usiluje hľadať odpoveď na otázku „*prečo sa ... nevedú žiadne diskusie na literárnom fronte?*“ (s. 3). Ukázalo sa, že kritici nepoznajú detailne materiál, funguje „*funkcionársky komplex*“ a dôležitú rolu zohráva strach z existenčného ohrozenia po kritických vystúpeniach (tamže). Všetky tieto fakty signalizovali hlbokú krízu v ideologickom modeli literárneho systému. Paralyza literatúru determinovaná existenčnou obavou tvorcov a kritikov brzdila literatúru v plnení jej dobovo primárnej funkcie – funkcie propagátorky ideí komunizmu. Bolo potrebné aspoň čiastočne uvoľniť zovretie okolo umenia, najmä literatúry. Komunistická moc si uvedomila silu a odstrašujúci efekt likvidačnej akcie. Tá splnila svoj cieľ, teraz bolo treba ukázať vládnejšiu tvár.

Zasadnutie výboru a Lajčiakove úvodné i záverečné slovo sú opätovným potvrdením absolútnej podriadenosti literatúry a kultúry politike a ideológii a aj dôkazom správnosti názoru historika, že politické procesy neboli v stalinskej verzii socializmu „*iba nejaké náhodné excesy – deformácie*“, ale že v ňom mali svoje presné miesto: „*(...) boli ... nástrojom pre potvrdenie novej, jedine správnej, ale aj jedine prípustnej línie*“ (Lipták, c. d. s. 302).

Diskusia, po ktorej volal M. Lajčiak, sa začala v prvých mesiacoch roka 1952, a to hneď na dvoch úrovniach. Na začiatku bolo potrebné znova zdôrazniť úlohy, tematickú orientáciu a organizačnú štruktúru literatúry. Príležitosť ponúkol Súborný plán Slovenska, ktorý na verejnosti prezentoval predseda KSS, podpredseda vlády a personifikovaný symbol industrializácie krajiny Viliam Široký. V tejto súvislosti, na plenárnom zasadnutí slovenskej sekcie Zväzu čs. spisovateľov 1. marca, formuloval Lajčiak vo svojom úvodnom referáte hlavné ciele literatúry: „*...vysvetliť pracujúcemu ľudu, že národnohospodársky plán je jeho plánom...*“ a „*... v mene veľkých a presvedčivých úloh plánu ... mobilizovať robotníkov, malých a stredných roľníkov, družstevníctvo a vlasteneckú inteligenciu k hrdinským a smelým činom...*“ (Lajčiak, 1952, s. 4). Prostriedkom mala byť literatúra tematizujúca „*pátos triedneho boja*“, spôsob, akým „*strana a robotnícka trieda ... úspešne prekonáva všetky ťažkosti ... rastu*“ (tamže) a súbor organizačných opatrení:

1. „*... vytvoriť ... atmosféru práce a radostného úsilia...*“

2. „... *porovnať* (spisovateľské, pozn. R. B.) *plány a záväzky s úlohami súborného plánu ... a určiť program krúžku básnikov, prozaikov...*“
3. „*zúčastňovať sa verejného života v celej šírke...*“
4. „*urýchliť vydávanie klasikov*“
5. „*postarať sa o skutočnú výchovu začínajúcich spisovateľov...*“ (tamtiež)

Zúčastnení po rozprave takto stanovené úlohy prijali. Aj tu sa však, v záujme zdôraznenia pokojnej atmosféry a eliminácie prízraku nedávneho mocenského zásahu ozval hlas, ktorý mal oslabiť stále silnú ozvenu jeho brutality. Juraj Špitzer, protagonista aktívu z r. 1950 i plenárky o rok neskôr, sa v duchu „princípu sebakritiky“ ospravedlnil za „*hrubé chyby a nedostatky*“, za to, že vo svojom referáte na plenárke hovoril „*o literárnych prejavoch ... vytrhnute z hlavného smerovania literárnej činnosti...*“ ako aj za autoritárske vystupovanie voči členom vedenia zväzu (Špitzer, 1952, s. 5). Po tlmení negatívneho vplyvu kampane proti „zločineckým centrálam“ z úrovne nižšej funkcionárskej nomenklatury prichádza teda k pokračovaniu na vyššej úrovni a naostatok vzniká aj možnosť otvorenej kritiky. O tú sa pokúsil v recenzii knižného vydania Šefráňkovho i Špitzerovho referátu Břetislav Truhlář (Truhlář 1952, s. 3 - 4). Je to však kritika, a to je príznačné, ktorá sa pohybuje presne v hraniciach Špitzerovej sebakritiky. Ak ten zdôrazňuje „vytrhnutie“ svojich obvinení z „hlavného smerovania literárnej činnosti“ kritizovaných, Truhlář upozorňuje najmä na absenciu „*dôkladného rozboru*“ (tamže) a uzatvára súdom o potrebnosti oboch „štúdií“, pretože „*v podstate prvé prebojovali názor na socialistickú líniu slovenskej literatúry medzi dvoma vojnami...*“ (tamže). V takto budovanej „diskusnej atmosfére“ zorganizovala slovenská sekcia Zväzu čs. spisovateľov konferenciu o súčasnej poézii. Konala sa 20. mája 1952 a diskutovalo na nej dvadsať autorov. Viac ako kritická rozprava to však bola demonštrácia ideologickej vyspelosti zúčastnených. V zmysle etablovaných „estetických kritérií“ boli odmietnuté akékoľvek pokusy o iný spôsob tvorby: „... *na jednej zo schôdzok začínajúcich autorov sa potajomky šepkalo, že mi treba otvorene povedať pravdu. Moja poézia je vraj zlá. (...) Domnievam sa, že moja poézia bude vždy zlá predovšetkým pre buržoáziu a pre buržoázných inteligentov, ktorí sú plní vnútorného kolísania a nezrástli s ľudom*“. Takto „sebakriticky“ otvoril diskusiu predseda sekcie Milan Lajčiak a výrazne ovplyvnil celý jej priebeh. Keďže aj tá najmenšia výhrada či odmietnutie mohlo kritizujúceho zaradiť medzi „buržoázných inteligentov“, orientovali sa diskutujúci radšej na svoje vlastné chyby. Príklad nedávno zlikvidovaných „panských komunistov“ bol ešte príliš živý...

Upozorňujeme na tieto podujatia preto, že sú dôkazom absencie akejkolvek spontaneity a prirodzeného, z vnútra literárneho organizmu vychádzajúceho pulzovania literárneho života. Diskusie, o ktorých je reč, nevznikali z vnútornej potreby literatúry, nie sú produktom vnútorného, organického napätia v literárnom systéme. Naopak, sú umelo, zvonka vytváranou ilúziou, simuláciou spontaneity. Literárny život v prvej polovici päťdesiatych rokov nefungoval, nepulzoval, ale **bol vytváraný**. V žiadnom prípade nebol výsledkom prirodzeného komunikačného či recepčného bytia literárnych textov, od ktorého sa odvíja aj inštitucionálny život literatúry. Princíp je práve opačný. Literárne zariadenia, najmä Zväz československých spisovateľov, plnili len jednu zo svojich prirodzených funkcií - **presadzovali v literatúre dobové politické záujmy**. Na snahu vytvárať efektívne formy vzájomného spolupôsobenia literárnych diel rezignovali.

Potvrdením tohoto faktu, ale aj významným signálom meniacej sa literárnej situácie je vtedajšie uvažovanie Jozefa Bžocha o stave literárnej kritiky. Upozorňuje na zaujímavý moment, ktorý sa ako symptóm krízovej situácie objaví v slovenskom literárnom dianí ešte niekoľkokrát, najmä však v sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. Bžoch konštatuje, že „... štatistika členov, registrovaných v krúžku kritikov ... dosahuje čísla štyridsať“ a, porovnávajúc to s „autormi kritik a kritických štúdií o súčasných dielach“ pýta sa: „čo robia tí ostatní tridsiatšiesti kritici? Ironická odpoveď je jednoduchá: nepíšu o súčasnej literatúre“ (Bžoch, 1953, s. 5). Zároveň vyslovuje tvrdenie, že „väčšina našej kedysi literárnej kritiky stala sa dnes literárnou históriou a len veľmi nerada si páli prsty na súčasných dielach“ (tamže). Zdá sa, že literatúra po prvý raz od roku 1949 (prostredníctvom literárnej kritiky) sama zareagovala, aj keď formou pasívnej rezistencie (odvratom do minulosti) na diktát témy a objektu pozornosti. Tento „únik do minulosti“ je, aj keď per negationem, náznakom skutočného premýšľania o stave slovenskej literatúry.

Rezistentný postoj časti tvorcov a kritikov, na ktorý viac neuviedome ako vedome narazil J. Bžoch bol reálnym faktom a začiatkom roka 1953 zamestnal aj najvyššie orgány Zväzu československých spisovateľov. Na rokovaní jeho ústredného výboru 12. januára sa vzniknutou situáciou zaoberal predseda slovenskej sekcie Milan Lajčiak. Impulzy, zdá sa, boli dva:

1. „... niekoľko daromných pokusov (rozhovory so spisovateľmi, aktivizovanie dlho mlčiacich spisovateľov)“, po ktorých „... predsedníctvu slovenskej sekcie začína byť jasné, že niektorí pracovníci z aparátu strany, majúci na starosti vec literatúry sa dopustili v kampani proti buržoáznemu nacionalizmu ... politických chýb s ťažkými následkami.“ (Lajčiak, 1953, s. 4.);

2. zasadnutie ÚV KSČ, ktoré v septembri r. 1952 „kritizovalo činnosť aparátu ÚV KSČ...“ (tamže). Hierarchia a časová následnosť týchto impulzov bola zrejme opačná, no v každom prípade oba znamenali štart rozsiahlej „prehodnocovacej“ akcie v literatúre a literárnom živote. Táto sa realizovala na viacerých úrovniach:

a/ Smerom k aktívu a plenárke v roku 1951. Výsledkom boli kritiky P. Reimana, J. Šefránka a J. Špitzy - pracovníkov aparátu ústredného výboru komunistickej strany, i zaujímavé informácie o metódach „spolupráce“ stranického a spisovateľského aparátu: „*Na popud s. Šefránka uverejnil som pred aktívom v Kultúrnom živote chybný úvodník, ktorý vyzýval spisovateľov, aby vystúpili s otvorenou kritikou proti vyššie menovaným súdruhom* (Tatarka, Mináč, Matuška, Chorváth, pozn. R. B.), čo zapríčinilo ďalšiu dezorientáciu spisovateľov.“ (tamže);

b/smerom k tematickej a tvarovej rovine literárneho textu - objavuje sa termín **schematizmus**, ako **politickou mocou sformulované** kritické či „sebakritické“ označenie doterajšieho spôsobu tematizácie životného sveta a tvorby literárneho obrazu ;

c/smerom k žánrovej rovine literárneho textu - formuluje sa požiadavka produkcie kratších žánrových útvarov a tvorby satiry.

Uvedené prejavy „nového hodnotenia“ majú takpovediac inštitucionalizovanú podobu. Popri nich sa však ozývajú aj náznaky revitalizácie vnútornej spontaneity literárneho organizmu v podobe rozsiahlej kritickej diskusie o románe Petra Karvaša *Pokolenie v útoky*. Pre všetky spomenuté fakty literárneho života sledovaného obdobia platia približne rovnaké časové rámce - vyrastajú zo situácie konštatovanej v roku 1953 a pokračujú v roku nasledujúcom.

Diskusie o schematizme, satire i krátkych literárnych žánroch sa navzájom prestupujú a začali v súvislosti s diskusiou a závermi XIX. zjazdu KSSZ. Už v januári 1953 (12. 1.) predniesol na spomínanom zasadnutí ÚV ZČSS jeho predseda Jan Drda referát, v ktorom upozorňuje na „frézizmus“ (v dobovej terminológii jeden z výrazov schematizmu) ako dôsledok preceňovania znalosti „o technológii výroby, ...odbornej terminológii daného prostredia ... oslnenia strojmi...“ (Drda, 1953, s. 1) v práci spisovateľa (opäť sa stretávame s výsledkom kontaminácie osobnej fascinácie strojom ideologickými motiváciami). O niekoľko týždňov neskôr publikuje Ján Kalina v Kultúrnom živote článok K niektorým otázkam slovenskej satiry, ktorý predznamenáva ďalšiu teoretickú i praktickú exploatáciu tohto žánru. Zámerne hovorím o „predznamenávaní“, pretože nad slovenskou literatúrou sa ešte stále vznášal opar trestu (napriek mnohým vyššie uvedeným pokusom o elimináciu) vyneseneho

nad V. Mináčom práve za satirické poviedky. Bolo preto potrebné, viac či menej oficiálne, satiru rehabilitovať a pripraviť pre ňu pôdu. Kalina to robí štvorakým zdôvodnením:

1. odvoláva sa, ako na najvyššiu autoritu a záväzné východisko, na XIX. zjazd sovietskych komunistov a na vystúpenie G. M. Malenkova o úlohe satiry v sovietskej spoločnosti;
2. uskutočňuje rozsiahly tendenčný exkurz do slovenskej literárnej histórie, v ktorom sa pokúša demonštrovať, že humor a satira stáli „...vždy v službách nastupujúcich pokrokových myšlienok, v službách ľudu...“ (Kalina, 1953, s. 3);
3. kritizuje od roku 1949 bohato aplikovanú „teóriu bezkonfliktovosti“, podľa ktorej má humor „zobrazovať iba radostnú podobu našich budovateľských úspechov a ...má sa vyhýbať satirickému zosmiešneniu a karikovaniu charakterových a pracovných nedostatkov, lebo tieto už nie sú typické pre nášho človeka, budujúceho socializmus.“ (tamže);
4. z takto pripraveného „terénu“ je už len krok k odmietnutiu „známeho spôsobu, akým bol na aktíve spisovateľov kritizovaný Mináčov pokus o satiru nesprávneho schôdzkovania, keď bol obvinený zo zoščenkovčiny“, a tým aj k rehabilitácii Mináča a cez neho slovenskej satiry. Oficiálnym potvrdením tohto rehabilitačného aktu bola, o. i., literárna súťaž pre rok 1953, ktorú vypísala Slovenská sekcia ZČSS a vydavateľstvo slovenský spisovateľ a v ktorej má porota klásť dôraz najmä na satirické útvary. Vyvrcholením debát na túto tému sa stala celoštátna konferencia o satire 3. a 4. novembra 1954 v Prahe.

Vnútoraná dynamizácia systému literatúry pokračuje počas celého roka 1954 i v období nasledujúcom. Keď sa vo februári 1954 (25. 2.) uskutočnila v krúžku básnikov slovenskej sekcie ZČSS diskusia o „závažných problémoch“ (Kultúrny život 1954, č. 11, s. 3) poézie bolo zrejmé, že je reakciou najmä na tlak vyrastajúci priamo z literárnej tvorby. Oba úvodné prejavy - J. Nogeho i J. Bžocha - túto skutočnosť dostatočne zreteľne tematizujú. Noge aj Bžoch zhodne upozorňujú na intimizáciu poézie, na zobrazovanie aj privátneho rozmeru životného sveta človeka a súčasne na vzrastajúcu „averziu voči politickej, agitačno - budovateľskej poézii.(...)“ (Bžoch, tamže, s. 3). Za touto averziou sa podľa Bžocha skrýva okrem iného aj fakt, že doterajšia literárna tvorba ako svoju výraznú črtu vykazovala disproporciu medzi individuálnou spontaneitou tvorby a inštitucionálnym predpisovaním jej obsahu, že, „chcieť a musieť (...) nekrylo sa v básnikovi úplne.“ (tamže, s. 7). Bžoch sa tak dotýka podstatného momentu, ktorý určoval charakter literatúry počas celej prvej polovice päťdesiatych rokov a ktorý je súčasne ťažiskovým bodom ideologického chápania umeleckej literatúry. Doposiaľ sa takto otázka nekládla. Totálna organizovanosť literárneho života a v

jeho intenciách aj samej literárnej tvorby jej polozenie neumožňovala. Situácia sa mení v okamihu, keď inštitúcia, riadenie tvorby, začínajú hrať až sekundárnu úlohu, keď sú nútení reagovať na stav, ktorý vznikol v oblasti umeleckej produkcie ako dôsledok toho, že doteraz „jej inštrumentácia bola priúška.“ (Bžoch, tamže, s. 7). Podobnú skutočnosť bol na schôdzke krúžku prozaikov o mesiac neskôr (5. 3.) nútený konštatovať aj V. Mináč v referáte o „niektorých otázkach našej prózy“ (Mináč, 1954, s. 3 a 6.). Hovorí o raste prózy do šírky, rozviazaní jazykov, objavovaní tém a volá po tematizácii aj citového sveta postáv (tamže, s. 3). Toto rozšírenie priestoru a uvoľnenie väzieb medzi „riadiacim a riadeným“ sa súčasne prejavilo aj na inštitucionálnej úrovni. Po dlhšom čase sa do centra pozornosti dostávajú organizačné otázky literárneho života a diskutuje sa aj problém sociálneho štatútu slovenského spisovateľa. Milan Lajčiak v článku K nášmu literárnemu životu (1954, s.1 - 2) hovorí o byrokratizme a praktikizme v práci Zväzu spisovateľov, o nutnosti kritických diskusií a, čo je nówum, aj o profesionalizácii spisovateľa a jeho postavení v spoločnosti.

Na situáciu, ktorá vznikla rozšírením tematického okruhu v literárnej tvorbe, reagovala aj prvá celoštátna konferencia Zväzu československých spisovateľov, ktorá sa konala 5. a 6. apríla 1954 v Prahe (jej inštitucionálnym výsledkom bolo ustanovenie samostatného Zväzu slovenských spisovateľov, ktorého predsedom sa stal laureát štátnej ceny František Hečko a prijatie nových zväzových stanov). Prenikanie intímneho a privátneho rozmeru ľudského života do literárnych textov označila za pozitívny moment, ktorý je súčasťou boja proti schematizmu, no súčasne upozornila, najmä ústami M. Lajčiaka, na znepokojujúci jav „zaostávania za životom, ktorý prudko napreduje“ (Lajčiak, 1954, s. 6). Konkretizáciou tohto „zaostávania“ je označenie prílišného odklonu od budovateľských tém za „zbabelý útek do súkromia, do zátiší, do pokojných zátok pred spoločenskými búrkami“ (tamže, s. 6.). Riadiace orgány literatúry sa opäť usilujú o výraznejšiu reguláciu literárnej tvorby a používajú osvedčený spôsob: označenie nevyhovujúcej tendencie za „únik od skutočnosti“. Podporu nachádzajú v záveroch X. zjazdu KSČ (konal sa 11. - 15.júna 1954 v Prahe), ktorý ústami A. Novotného označil „vyhýbanie sa súčasnej tematike“ a „sklony k sentimentálnej citovosti, ktorá je cudzia ľudu“ za „sklony k liberalizmu“. Aktualizuje sa starý spor socializmu a liberalizmu a rétorika, ktorá ho sprevádza - redakčný článok Kultúrneho života, nazvaný Proti liberalizmu, za bojovú straníckosť našej literatúry ! (1954, č. 26, s. 1), hovorí o „vážnom napomenutí zo zjazdovej tribúny“ - je zacielená na zastrašenie spisovateľov a utlmenie „liberalizačných“ úsilí v tvorbe. Napriek tomu sa isté náznaky liberálnejšieho, voľnejšieho fungovania literatúry v priestore totalitného spoločenského systému dostali aj do ustanovení

nového autorského zákona, ktorý nadobudol platnosť 1. 1. 1954 (jeho súčasťou je aj ustanovenie o kultúrnych fondoch, na základe ktorého začal v tomto roku svoju činnosť Slovenský literárny fond, ako podporná organizácia spisovateľov).

Tendenciu k uvoľneniu literárnej tvorby i defenzívnu pozíciu inštitucionálnej roviny literárneho života potvrdila diskusia o kladnom hrdinovi na stránkach Kultúrneho života v roku 1955. Otvoril ju dogmatickým článkom Niekoľko poznámok o kladnom hrdinovi v slovenskej literatúre (Kultúrny život 1955, č. 29) Bohuš Trávniček a zapojilo sa do nej sedem autorov a kritikov (D. Tatarka, J. Rozner, J. Lenčo, J. Špitzer, L. Mňačko, J. Števček, M. M. Dedinský). Usporiadujúcim parametrom ich príspevkov, aj keď na rozmanitej úrovni argumentácie, bolo **odmietnutie** ducha Trávničkovho uvažovania, ktoré pokladali za „relikt“ schematizmu. Ukázalo sa, že literatúra začína pociťovať potrebu zbaviť sa neproduktívnej fascinácie industrializmom, sociálnym inžinierstvom, či urbanizmom („Načrite, bača, žinčice / a nože do nej trochu kľagu, / chcem spláchnuť prašné ulice / a zabiť v sebe mestskú pliahu!“ Žáry, 1954, s. 1) a v organizme slovenskej literatúry sa otvára proces významnejšieho prevrstvovania hodnôt. Jeho najvýraznejším prejavom sa - v roku konferencií, v r. 1955 (konferencia o II. všezväzovom zjazde sovietskych spisovateľov, celoštátna konferencia o poézii, konferencia slovenských spisovateľov o poézii, celoslovenská konferencia o próze, konferencia o literatúre pre deti) stala skutočnosť, že diskusie na týchto konferenciách boli pre literatúru mŕtve a neproduktívne (pozri. napr. Mináč, V.: Básnici, čo ďalej? *Kultúrny život*, 1955, č. 27, s. 1 a 6.) a iniciatívu prebrali individuálne, z okolností literárneho procesu vyrastajúce názory. Tie sa prezentovali v podobe výmeny „otvorených listov“ básnikov a kritikov v Kultúrnom živote (1955) a najmä v podobe diskusie, ktorú ako „predzjazdovú anketu“ (v súvislosti so zvolaním II. zjazdu spisovateľov na apríl r.1956) zorganizovala v polovici roku 1955 redakcia toho istého časopisu. Anketa sa stala priestorom pre otvorený stret a kryštalizáciu názorov na zakladajúce princípy umeleckej tvorby. Určujúce z tohto hľadiska boli najmä vystúpenia Ivana Kupca - *Na obranu poézie* (1955, s. 4) a Dominika Tatarku - *Slovo k súčasníkom* (1955, s. 6 - 7). Reakcia na oba tieto príspevky bola prudká. Ozvali sa ideologické hlasy o „kríze kritérií“, o „pokusoch zmieriť idealistickú estetiku s estetikou dialektického materializmu“ (Mináč) i politické obvinenia, podľa ktorých by obaja autori „predali celý náš socializmus za deravý grajciar“ (Hečko). Situácia, v ktorej tieto obvinenia odzneli, však nebola situáciou začiatku päťdesiatych rokov, preto namiesto zrejme aj očakávaných mocenských sankcií voči Kupcovi a Tatarkovi diskusia pokračovala. Proces hodnotových presunov a premien v systéme slovenskej literatúry výrazne pokročil a

postupne začína prerastať aj do inštitucionálnej vrstvy tohoto systému. Signálom je najmä Tatarkova kritika zbyrokratizovanej zväzovej štruktúry a jeho volanie po prirodzených (ľudských, generačných) kritériách združovania sa a po prenose literárneho diania najmä medzi čitateľov a na stránky časopisov (pozri cit. príspevok do ankety). V takto budovanej diskusnej atmosfére, živej od začiatku roka 1956 odhaleniami XX. zjazdu KSSZ o zločinoch stalinskej diktatúry, sa pripravoval II. zjazd československých spisovateľov. Ústredný výbor Zväzu československých spisovateľov ho zvolal na 22. - 29. apríla 1956 do Prahy a podľa tradičného scenára používaného pri podobných príležitostiach uložil vypracovať hlavný referát a referáty, zamerané na zhodnotenie tvorby a kritiky. Paralelne s prípravami zjazdu pokračovala na stránkach Kultúrneho života predzjazdová diskusia, boli uverejnené kritické vystúpenia účastníkov konferencie o literárnej kritike (7. - 8. marca 1956), ktorá uzatvorila sériu konferencií odštartovaných v predchádzajúcom roku a intenzívne sa diskutuje aj o rozšírení publikačného priestoru pre tvorcov, ktoré by, najmä podľa predstáv mladších autorov, malo nadobudnúť podobu nového časopisu určeného mladej literatúre.

Priebeh II. zjazdu spisovateľov explicitne odkryl disproporciu medzi narastajúcou prirodzenou dynamikou systému umeleckej literatúry a statizujúcim pôsobením jej organizačných štruktúr. Pripravené referáty sa stretli s absolútnym nezaujmom delegátov zjazdu, ozvali sa hlasy žiadajúce ich vyradenie z programu a otvorenie zjazdu výlučne pre diskusiu. Dominantným problémom rokovania sa stala ostrá polemika s direktívnym modelom riadenia umeleckej tvorby, zdôrazňuje sa osobnostný rozmer literatúry ako jediná a prirodzená alternatíva voči odludšteniu a odosobneniu, preferovanému od roku 1949. Sloganom zjazdu sa stalo „definovanie“ spisovateľa ako **svedomia národa**. O určenie jeho obsahu sa vo svojich diskusných vystúpeniach pokúsili najmä českí autori Jaroslav Seifert, František Hrubín a Václav Kaplický. Odkryli sa pri tom dva navzájom úzko prepojené rozmary nového spisovateľského atribútu. Prvý smeroval do oblasti individuálnej morálky, osobnej občianskej statočnosti, teda, v konečnom dôsledku, k osobnostnej dimenzii umeleckej tvorby, k jej osobnostnému krytiu a mravnej garancii - sem patrí upozorňovanie na amorálnosť situácie, v ktorej jedni môžu publikovať a iní nie, v ktorej jedni sedia za svoje názory vo väzení a iní, ktorí ich skrývajú sa tešia privilégiám moci. Druhý rozmer nového sloganu mieril priamejšie do politickej oblasti a naznačoval snahu nadviazať na časť českej literárnej tradície, odkazujúcej na demokratické masarykovsko - benešovské impulzy. Upozorňujem len na český rozmer atmosféry II. zjazdu spisovateľov a nového spisovateľského prívlastku, pretože slovenskí účastníci zjazdu na tejto jeho mravnej (ale

nepochybne aj politickej) dimenzii neparticipovali. Výnimku tvorí vystúpenie Dominika Tatarku, ktorého obsah je známy len sprostredkovane, z citátov iných (nebol nikdy publikovaný), no je ho možné, aspoň čiastočne, rekonštruovať podľa rozhovoru pre denník Práca (Tatarka, D.: O čo pôjde na zjazde /spisovateľov/. 21. 4. 1956, s. 2). Slovenskí spisovatelia zreteľne neboli pripravení na diskusnú a neformálnu atmosféru zjazdu a až on sa stal impulzom aj pre ich otvorenejšie vystúpenia. Realizovali sa na plenárnom zasadnutí slovenských spisovateľov 1. 6. 1956 v Budmericiach. V duchu prezentácie českých autorov na zjazde sa aj ich slovenskí kolegovia začali zaoberať problémami individuálneho štatútu tvorcu, osobnostnou a mravnou garanciou umeleckého výkonu a objavila sa v tejto súvislosti aj konkretizácia, ktorá opätovne obnažila citlivý problém „zlopovestného aktívu z r. 1951“ i procesu s tzv. buržoáznymi nacionalistami v r. 1954. Ctibor Štítnický - vedúci tajomník Zväzu slovenských spisovateľov, vyslovil vo svojom úvodnom referáte aj presvedčenie, že „... popri Petrovi Jilemnickom, Fraňovi Kráľovi a Edovi Urxovi treba kladne oceňovať aj básnické úsilie Laca Novomeského...“ (Štítnický, 1956, s. 3, zvýraznil R. B.).

Zjazd československých spisovateľov i plenárka slovenských spisovateľov teda na dobové pomery radikálnym spôsobom demaskovali odlúďštenú podobu industrializovanej literatúry i inžiniera ľudských duší a otvorili perspektívu pre individuálny, osobnostne dotovaný tvorivý výkon i pre priestor na jeho realizáciu. Plenárne zasadnutie v Budmericiach prijalo ako súčasť Rezolúcie aj odporúčanie „zabezpečiť vydávanie mesačníka mladých autorov, počnúc septembrom t. r.“ (Kultúrny život 1956, č. 23, s. 1). Jeho konkretizáciou bolo rozhodnutie Výboru Zväzu slovenských spisovateľov zo dňa 11. 6. 1956, podľa ktorého začne Zväz „... vydávať od septembra t. r. literárny mesačník Mladá tvorba, okolo ktorého sa má zgrupovať úsilie mladých literátov a umelcov. Za šéfredaktora Mladej tvorby menoval výbor, po dohode s mladými autormi Milana Ferka“ (Správa zo zasadnutia výboru Zväzu slovenských spisovateľov. Kultúrny život 1956, č. 24, s. 1). Mladá tvorba sa ešte v tom istom roku stala priestorom pre diskusiu, ktorá potvrdila pokračujúcu diferenciaciu slovenskej literatúry. V produktívnej atmosfére tohto procesu publikuje Milan Rúfus svoj debut *Až dozrieme*, ktorý okrem pozitívnych reakcií inicioval aj polemické vystúpenie Ivana Mojíka v treťom čísle prvého ročníka nového časopisu. Za konfrontáciou Mojíka a Rúfusa je zreteľná konfrontácia autorskej koncepcie inklinujúcej k preferovaniu tematickej roviny literárneho diela, v ktorej nie je miesto pre také elementárne ľudské pocity ako sú smútok, skepsa, obava či strach a pre umelecké koncepcie založené práve na týchto hodnotách. Ich umeleckým výrazom je práve Rúfusova prvotina. Polemika okolo nej je tak ďalšou konkretizáciou diskusie, ktorú otvoril

Ivan Kupec v roku 1955 článkom Na obranu poézie i potvrdením dynamizujúceho sa literárneho života. Najvýraznejším znakom tohto produktívneho procesu sa stalo napätie medzi neosobným, úzko inštitucionalizovaným, kolektivistickým chápaním tvorby a jej chápaním ako individuálneho tvorivého výkonu. Toto napätie charakterizuje literárny život na Slovensku aj v nasledujúcom období.